

Växter

I HÄLSINGLAND OCH GÄSTRIKLAND

Växter i Hälsingland och Gästrikland (VÄX) ges ut av Gävleborgs Botaniska Sällskap (GÄBS), lokalförening av Svenska Botaniska Föreningen (SBF). VÄX kommer ut med ett vårnummer, ett sommarnummer och två höstnummer.

Du blir medlem i GÄBS och erhåller VÄX genom att betala in årsavgiften på GÄBS plusgirokonto 57 58 11 - 5. Årsavgiften är 150 kr. I denna avgift ingår medlemskap i SBF.

För familjemedlemskap är årsavgiften 25 kr (inkluderar ej VÄX).

SBF:s årsavgift är 340 kr, inkluderande prenumeration på SBT. Plusgiro 48 79 11-0.

Adressändringar och medlemsregistrering; Birgitta Wannberg Skindravägen 15, 822 91 Alfta. 0271/100 51. birgitta@particleoptics.se

Önskemål och bidrag i alla former för kommande VÄX mottages tacksamt av redaktionen:

Tomas Troschke, Bygränsvägen 10H, 806 49 Gävle, 026/16 62 78, tomas.troschke@telia.com

Anders Delin, Kulgatan 40, 811 71 Järbo, 0290/700 87, anders.delin@natureskyddsforeningen.se

GÄBS styrelse 2014

Ordförande.	Anders Delin	adress enligt ovan		
Vice ordf.	Maj Johansson	Bäckan 682	820 46 Ramsjö	0651/930 21
Sekreterare	Björn Wannberg	Skindravägen 15	822 91 Alfta	0271/100 51
Kassör	Birgitta Wannberg	Skindravägen 15	822 91 Alfta	0271/100 51
Ledamot	Ann-Christin Jäderholm	Grönviken	820 76 Jättendal	0652/161 81
	Magnus Bergström	Södertorp 9236	762 91 Rimbo	070/209 42 00
	Stefan Olander	Söderomsjön 340	828 95 Viksjöfors	070/569 26 90
	Alf Pallin	Tygsta 645	826 95 Trönödal	
Suppleant	Ove Lennström	Brunnsgatan 59D	802 52 Gävle	026/62 34 75
Suppleant	Ingegerd Lättman	3:e Tvärgatan 24C	802 84 Gävle	
Valberedning:	Inga-Greta Andersson (sammankallande), Magnus Andersson och Berit Berglund.			

GÄBS bildades i Gävle den 7 februari 1982. Sällskapets syften är:

1. Att sammanföra människor, som är intresserade av botanik i allmänhet eller någon av botanikens många specialgrenar, och verka för spridandet av kunskaper inom dessa områden.
2. Att utforska floran i Gävleborgs län.
3. Att verka för skydd och vård av hotade växter och växtsamhällen i länet.

I Hälsingland bedrivs projektet "Hälsinglands flora" med Anders Delin som ledare och Ann-Christin Jäderholm som rapportmottagare för hotade arter. I Gästrikland pågår projektet "Gästriklands flora" med Peter Ståhl som ledare och Ove Lennström som rapportmottagare för hotade arter.

GÄBS har 249 medlemmar och 18 familjemedlemmar (2014).

GÄBS hemsidesadress är: <http://www.sbf.c.se/GABS/>

Webmaster är Magnus Bergström, snuftjutis@gmail.com

Omslagsbild: Gaffelmossa Riccia fluitans. Plantans diameter är 15 mm. Foto: Anders Delin

Branden i gammal tallnurskog vid Lockjärv, Bjuråker, den 7 aug. 2014

Anders Delin

Högsommaren år 2014 var över stora delar av Sverige het och regnfri. Samtidigt som den stora branden i närheten av Norberg i Västmanland pågick, brann det den 7 augusti även söder om sjön Lockjärv i Bjuråker, nära Hasselagränsen, kring koordinaterna RT90 689346/152813. Möjligen hade en blixt tänt branden. Räddningstjänsten släckte, hjälpt av två helikoptrar som vattenbombade. Den brunna ytan blev ca 10 ha, varav 3 ha i gammal tallskog *Pinus sylvestris*.

Jag besökte brandfältet den 4 sept. 2014 tillsammans med Per-Gunnar Jacobsson, som har inventerat denna och de flesta andra skogar i trakten med avseende på naturvärden. Det var dels en urskogsliknande talldominerad skog som hade brunnit, dels ett hygge i sådan skog. Med dagens bedömningsnormer skulle skogen nog ha blivit klassad som nyckelbiotop. Stormen Ivar den 12 dec. 2013 hade förstört mycket skog i omgivande skogstrakter, men inom brandfältet hade ganska få träd fallit, några av dem inom det som senare blev brandfältet. Branden hade skonat ungskogen av contortatall *Pinus contorta* som gränsade i väster, men gått in i en tarm av gammelskog som omgavs av contortaungskog. En nyckelbiotop som inte är avverkad och inte har brunnit gränsar till brandfältet. Vi såg inga spår av släckningsarbetet, utom några stammar som hade kapats för att öka framkomligheten.

Brand är en viktig styrande faktor i vegetationsutvecklingen i boreal skog, särskilt i talldominerad skog. Den nya vegetationen utgår dels från rester av den före branden befintliga vegetationen, dels från frön som har vilat i marken, och dels från frön som flyger in med vinden eller kommer med djur. Startpunkten för vegetationsutvecklingen är tillståndet just efter att elden har slocknat. Då är brandfältet också ett dokument över de fysiska lagar som styr elden och över de lokala förhållanden som rådde på block, i marklager och i vegetationens alla skikt när branden gick fram. Det är fråga om lokala förhållanden ända ned till mikronivå, med skillnader mellan punkter som ligger bara en centimeter från varandra. När brandfältet är färskt, innan vädret har suddat ut spåren och innan ny vegetation har kommit upp, är dokumentet tydligt även utan stora förkunskaper. Man ser svart kol och vit avbränd sten eller mineraljord, överlevande gröna trädkronor och fläckar av mossa, lingonris *Vaccinium vitis-idaea* och blåbärris *Vaccinium myrtillus*, som branden har skonat.

Här vid Lockjärv är förutsättningarna särskilt goda för att studera både ett nästan naturligt brandförlopp (dock i det senare skedet påverkat av släckningsarbetet) och en naturlig vegetationsutveckling efter branden, eftersom den brunna skogen är gammal och innehåller de

flesta av den gamla naturskogens element, som gamla levande träd, torrakor och lågor.

Man såg den 4 sept. 2014 att branden hade varit medelhård, hade bränt av ris, mossa och busklavar, men ej bränt upp förnalagret, utom på ställen där grövre trävirke hade tagit eld och brunnit länge. På sådana ställen såg man naken mineraljord. Talrika fläckar av obränt bärris och mossa fanns, skarpt avgränsade mot den svarta brända ytan. Det fanns inga skott alls som hade vuxit upp efter branden. Vi såg bara två svampar, på en obränd yta.

Trots att brandförloppet naturligtvis styrs av allmängiltiga fysiska lagar ger det intryck av nyckfullhet. Ytor med obränd vegetation omväxlar med ytor som bränts, trots att dessa ytor ger intrycket att före branden ha varit likartade.

Man såg att de förhållanden som i första hand styr elden är: 1. Hur mycket brännbart material som finns. 2. Fuktheten i materialet. 3. Det brännbara

materialets läge i förhållande till annat brännbart material.

På brandfältet vid Lockjärv, där spår av tidigare bränder finns i lågor, torrakor och levande tallar, såg man också att gamla brandförlopp tenderar att upprepas. I ett gammalt brandljud på en talltorraka hade det åter tagit fyr. Rotpartiet på en låga som vid föregående brand tagit eld och givit upphov till ett litet brandljud på en intillstående levande tall hade nu åter brunnit, och det gamla brandljudet hade fördjupats.

Levande växter och växtdelar står emot branden bättre än döda på grund av sitt större vatteninnehåll. Vid Lockjärv syntes det bl.a. på skott av mjölke *Chamaenerion angustifolium*, på granbarr *Picea abies* och contortabarr. På många ställen stod blåbärris kvar, som nog var grönt när branden började, men nu var ljusbrunt och bladlöst, kanske dött, men obränt. Tallar som troligen hade fallit under stormen Ivar och vilade med kronan en halv eller en meter över

Så hård brand att mineraljorden blottades förekom bara intill grövre lågor som underhöll branden länge. Foto: Anders Delin

mark hade undgått att antändas. De hade både gröna och bruna barr kvar.

Flera smågranar med grenar bara ca en meter över mark hade inte brunnit upp, trots att branden hade gått fram under dem.

En låga som var mycket multnad centralt hade inte brunnit annat än på ytan. Den centrala delen var kanske för fuktig.

En stor del av moss- och lavtäcket på blocken var avbränt, men vi såg obrända lavmattor på krönet av vissa block, speciellt de höga, och skorplavarna såg på många ställen obrända ut.

Man såg exempel på att tallbark inte brinner särskilt bra, inte ens då den står fri från ved, kring en murknad stubbe.

Hårdast hade branden varit där två vedstycken låg intill varandra och hade brunnit länge och djupt. Intill en talltorraka växte en klen levande tall, med stammen endast ett par cm från torrakan. Torrakan stod kvar, bränd på den sida som vetter mot den klena tallen, och den klena tallens stam var bortbränd till hälften längs en sträcka av ett par meter, så att resten av stammen stod kvar som en halvcylinder. Kronan var fortfarande grön.

En låga med vissa delar högt över mark, andra nära mark, hade brunnit bara där den var nära mark.

Nyckfullheten illustrerades av att en mycket gammal talltorraka, med brandljud med flera invallningar och kolflak på delar av brandljudet, stod i stort sett orörd av den aktuella branden. Flarnlavar på kolet satt kvar, skott av blåbär i springor i veden var obrända, på ett ställe t.o.m. gröna, och markbranden hade slutat på några cm avstånd från torrakan. Å andra sidan hade den aktuella bran-

Rotpartiet av en urskogstillåga har brunnit vid en brand för kanske ett sekel sedan. En tall som växer intill skadades då och utvecklade efteråt ett brandljud. Branden 2014 har tänt samma låga och även brandljudet, som nu kommer att fördjupas och omges av en ny invallning. Foto: Anders Delin

En liten fläck med bärris, som undgått elden. Foto: Anders Delin

den tagit fäste i en levande tall med ett gammalt brandljud, så att det hade brunnit i själva brandljudets botten. En del av denna nyckfullhet kan hänga samman med att släckningsarbetet har påverkat förloppet, men liknande mönster har jag sett även inom delar av ett stort

brandfält i Ångermanland där branden utvecklades fritt.

Det fanns kol med olika struktur. Både på liggande och stående död ved fanns ibland ett yttre brunsvart eller gråsvart lager av finkornigt kol, som lätt kunde skrapas av. Under detta fanns ett blanksvart hårdare lager. På vissa lågor saknades det ytliga finkorniga lagret. Detta ytliga lager liknar sot i en skorsten och har kanske ansamlats när ”draget” i branden har varit svagt. Där det saknades och ytan bestod av blankt svart kol, kan man anta att branden varit häftigare och borttransporten av rök effektivare.

Det enda som tycktes ha hänt efter

branden var att rikligt med döda bruna tallbarr fallit på den svarta marken. Från andra brandfält är det känt, att en tall som står kvar med gröna barr i tidigt skede efter en brand, senare kan visa sig vara så svårt skadad att barren blir bruna och faller av, och att trädet kanske dör.

De flesta skogsbränder inträffar i våra dagar i vanliga skogar, som är hårt brukade, unga och med liten mängd gamla träd och grov död ved. Brandens effekter i sådana skogar skiljer sig en del från effekterna i forna tider, i naturskog. Brandfältet vid Lockjärv ger en nuförtiden ovanlig inblick i naturskogens branddynamik.

GÄBS – nu även på facebook

Gävleborgs Botaniska sällskap har nu öppnat en grupp på facebook där alla är välkomna som medlemmar. Tanken med gruppen är att vi enkelt kan nå varandra med meddelande om utflykter, ställa frågor visa bilder rapportera fynd m.m. Hur gör man då? Logga in på facebook sök på Gävleborgs Botaniska och klicka för att bli medlem i gruppen.

Vit skunkkalla *Lysichiton camtschatcensis*

Birgitta Hellström

Skunkkallan upptäcktes 20 juli 2013 av Göran Odelvik och mig, och i år var det dags att besöka den i blomningstid för att se om den var vit- eller gulblommig. Den 16 maj 2014 så åkte jag och min son Matts till Stocksbo för ett återbesök. Väl framme vid växtplatsen, i botten på diket med grunt vatten, så står den där och blommar och vit var den - häftigt!

Den var skadad på bladen, av frosten antagligen, för de var bruna längst ut på spetsen och blommans topp var lite skadad av något djur kanske. Det fanns spår av djurlövar i diket.

I Sverige så finns vit skunkkalla i Skåne, Halland och Uppland. Vid Kägleån i Skåne ca 1 km N om Margrete-torp på Hallandsåsen: 2 exemplar intill varandra med ca 60 fröplantor intill (Ola Tall enligt e-post till Thomas Karlsson 14/6 2005). I Halland uppgiven av Efvergren m.fl. 1994 från Breared där den planterats för mer än 40 år sedan i träd-

gårdsdammar och sedan förvildats från naturträdgården Vargaslätt. Härifrån har den frösått sig längs den bäck som från dammarna rinner genom ett blandskogsområde ner till sjön Simlängen. Den är bofast längs bäcken men inte sedd vid sjön. Fyndet i Uppland blev gjordes år 2006 vid Sägsjön av Henry Gudmundson, sannolikt införd före 1960 av Einar Wibom. I och med att den nu hittats i Gästrikland också så blev det fjärde fyndet i Sverige - riktigt roligt tycker jag.

Citerad litteratur

Hellström, Birgitta 2013: Skunkkalla *Lysichiton* sp. mitt i flyttningsbestyr! *VÅX* 3/2013, sid. 11-12.

Georgson, K., Johansson, B., Johansson, Y., Kuylenstierna, J, Lenfors, I och Nilsson, N.-G. 1997: *Hallands flora*, sid 641. Västervik.

Två nästan bortglömda rosor

Barbro Risberg

Det är bara vid ett tillfälle tidigare som jag sett bukettros i blom. I sommar blommade den rikligt vid "Blommens fåbod" den 17 juni. Foto: Barbro Risberg

Jag tycker om att röra mig i gränlandet mellan naturen och kulturlandskapet. Dels är jag fascinerad av att hitta spår i vegetationen av de människor som levt i miljön, dels beundrar jag de växter som haft förmågan att stå kvar på de platser där de planterats, även om det var för mycket länge sen det hände. Det är två sådana arter som jag haft tillfälle att bekanta mig lite mera med i sommar. Namnen i artikeln följer Den nya nordiska floran.

Bukettros i fåbodmiljö

Den ena är bukettros *Rosa majalis* 'foecundissima'. Den såg jag första

gången på just den här platsen i början på 1990-talet. Fram till årets observation var det den enda gången jag sett den i blom. Den växer vid en fåbod "Blommens" som ligger precis i kanten av vägen mot Stjärnsund, strax väster om Kalvsnäs by. Här har jag varit många gånger, ibland har jag sett små, låga rosenbuskar, men efter det första fyndet aldrig i blom. När jag kom förbi den 17 juni i år blommade flera små buskar rikligt med vackra rosor, där de stod intill ett stort bestånd med mästerrot *Peucedanum ostruthium*. Platsen i vägkanten är öppen och ljusexponerad, något som säkert bidrog till den rika blomningen

hos såväl rosen som mästerrotten. Det här är ett av få ställen där jag kan se mästerrot blomma varje år.

Jag har också funnit vegetativa buskar av bukettros på två andra ställen, det ena vid en husgrund i Stenshyttans by, det andra vid en fäbodstuga vid Walls fäbod, som ligger nära "Blommens". Vid Walls fäbod växer de små buskarna under stora skuggande björkar, något som troligen är orsak till den uteblivna blomningen.

Form av kanelros

Bukettros är en fylld form av kanelros *Rosa majalis*. Förutom att blommorna är fyllda, har jag aldrig sett den bli snårbildande som kanelrosen. De små buskarna har alltid varit lågväxande, ca 30 cm, medan kanelrossnåren kan bli mer än meterhöga. Fyllda former kan uppträda hos många arter i naturen, men jag har inte hört talas om att bukettros skulle ha uppkommit spontant. Jag har skäl att anta att de plantor jag sett är kvarstående efter plantering och en del av dem är troligen närspridda på platsen.

Kamtjatkaros i bruksmiljö

Dagen efter fyndet av bukettrosen tänkte jag att jag skulle kolla ett fynd av en annan gammaldags ros. Jag visste att jag för ca 10 år sen hade sett kamtjatkaros *Rosa x kamtschatica* vid Edske masugn. Platsen är mest känd för att det var här som den första lyckade bessemerblåsningen ägde rum 1858. Det handlar om en metod för att minska kolhalten i järn för att få det smidbart. Processen var beskriven i teorin av engelsmannen Henry Bessemer, men innan försöken

Kamtjatkarosen bildar höga, rikt blommande snår vid Edske masugn. Bilden är tagen 19 juni 2014. Foto: Barbro Risberg

Kamtjatkarosens taggar är ett bra kännetecken för arten. Edske masugn 19 juni 2014. Foto: Barbro Risberg

vid Edsken var det ingen som hade fått den att fungera i praktiken. På den tiden var bruket levande med arbetarbostäder, masugn och bruksdamm. Dammen och masugnsruinen finns kvar. Av bostäderna återstår bara stengrunder. Intill en av dem står ett jättesnår av kamtjatkaros, tillsammans med ett likaledes stort sy-

rensnår *Syringa vulgaris*. Minnet av den första lyckade bessemerblåsningen finns väl på ett sätt också kvar. Brukspatron Göransson på Högbo var den som stod bakom försöket, även om han inte deltog i det. Resultatet använde han för att grundlägga Sandvikens jernverk, som i våra dagar heter Sandvik.

Vresrosens föregångare

Kamtjatkarosen bildar här höga (ca 2 m), täta snår, med mycket karaktäristiskt taggiga stammar. Arten anses vara en hybrid mellan vresros *Rosa rugosa* och *Rosa davurica*. Den sistnämnda rosen har fått sitt namn efter provinsen Davurien, öster om Bajkalsjön i Ryssland. Den arten har jag aldrig sett, därför utgår min jämförelse från vresrosen. Då har kamtjatkarosen grövre taggar, smalare blad och mindre blommor och nypon. Enligt artbeskrivningen i "Den nya nordiska floran" ska nyponen oftast vara glandelhåriga, men så är det inte på de båda bestånd av kamtjatkaros som jag sett i sommar. Det andra av dem var

nytt för mig i ett glest aspbestånd mellan Kratten och Kalvsnäs där det inte gav intryck av att ha funnits någon bebyggelse. Jag har också sett den flera gånger tidigare, då vid äldre hus som vid gårdarna Kammars i Berg, Torsåker och Bergvisbo i Böle, Hofors.

Fynd av kvarstående gamla växter sätter tankar och fantasi i rörelse. Hur hade de människor det, som planterade rosorna och levde på den här platsen? Var det i den här miljön som idéerna som ledde till den lyckade bessemerblåsningen kom till? Blommade rosen här den 18 juli 1858, som var dagen för händelsen? Ibland önskar jag att växterna kunde berätta. Nu får jag nöja mig med känna att rosensnåret gör att den här dagen för 156 år sen kommer närmare.

Citerad litteratur

Mossberg, B. & Stenberg, L. 2003: Den nya nordiska floran. Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Beståndet av kamtjatkaros vid vägen mellan Kalvsnäs och Kratten, var nytt för mig när jag fann det 11 juli 2014. På den platsen kunde jag inte längre se några spår av bebyggelse.

Foto: Barbro Risberg

Botanistbesök på Jättholmarna i Jättendal

Anders Delin & Björn Wannberg

Halvliggande tall på klapperfält. Foto: Björn Wannberg

Jättholmarna i Jättendal ligger ca 8 km ut i havet från Mellanfjärden och består av Västerön och Österön, skilda av ett grunt och smalt sund. Vi kallar dem här i fortsättningen för öarna, eftersom var och en av dem har en areal kring 2 km². Bebyggelsen finns huvudsakligen kring Gammelhamn på Österön, dit vi fick båtskjuts den 2 juli 2014 och där vi fick låna en stuga. I expeditionen deltog också Ann-Christin Jäderholm och Britt-Mari Johansson. Jättholmarna ligger vid ett avsnitt av Hälsingekusten med ganska få men stora öar. Vitörarna finns 3 km norrut och Gran 9 km mot NO. Jättholmarnas stränder är alltså starkt

exponerade för havets alla krafter, utom i sundet mellan öarna. Öarna når drygt 20 m över havet och kläds av barrskog, som på vissa ställen nära havet, t.ex. ovanför klapperfältet vid Långlandet på norra stranden, domineras av mycket gamla och glest stående tallar *Pinus sylvestris*. Stränderna är inte lika breda som på Gran. Deras underlag är på några ställen berg eller sand men mestadels storblockig morän. Ganska vidsträckt klapperfält gränsar på flera ställen till stranden. Några mindre vattensamlingar, ”dåvar”, finns också på öarna. Sedan tidigare finns bara en handfull botaniska uppgifter från öarna.

Strandvänderot och kråkvicker. Foto: Anders Delin

Jättholmarna, under historisk tid särskilt Österön, har länge varit bas för fiske och hamnarnas lägen har ändrats i takt med att landhöjningen har stängt av dem. För närvarande använder man Gammelhamn på sydvästra sidan och Lathamn på den östra, men fisket är numer fritidsfiske. Lathamn var den man gick in i efter fisket när man inte orkade ro eller segla till Gammelhamn, men läget på östra stranden var mindre skyddat, varför man där länge kunde bli liggande inblåst. Österöns terräng och jordar inbjuder inte till odling. Trots det har man hållit getter på Österön, vid sundet mellan öarna. Fiskare på Gran, där odling och djurhållning hade ändå sämre förutsättningar, har utnyttjat denna resurs.

Vårt besök 2 – 3 juli råkade sammanfalla med övergången från midsom-

marveckans ovanligt kyliga väder till den värmeperiod som dominerade juli månad. Vi fick därför ett lagom varmt, lugnt och mestadels soligt väder och rörde oss mest på stränderna på norra och västra sidorna av Österön. Luften var fylld av vattenmåreblommornas *Galium palustre* doft, som är lika god som gulmårans *G. verum*. Våra ögon och kamerorna fick behagliga bilder av den rikliga blomningen på denna måra, liksom på strandvial *Lathyrus japonicus*, kråkvicker *Vicia cracca*, vresros *Rosa rugosa*, grässtjärnblomma *Stellaria graminea* och strandvänderot *Valeriana sambucifolia* subsp. *salina*. Dessa upplevelser skulle ha varit nog, men vi rotade naturligtvis djupare i vegetationen och fastnade för några särskilt givande miljöer.

På Hatten, Österöns nordvästra ände, går berget i dagen, kraftigt sprucket och tydligt omformat efter istidens slut. Den is-slipade ytan korsas av djupa sprickor. Där tre sprickor bildar en triangel kan berget som skulle vara i triangeln ha försvunnit - nedsjunket eller utlyft, oklart vilket, men det är borta. De slipade hållarna ligger också på olika nivå på ömse sidor av en spricka, tydande på avsevärda rörelser i berget sedan istiden. På dessa klippor, en meter över havsytan, växer rikligt med kustsaltgräs *Puccinellia capillaris*, som vid vårt besök blommade. Vi sökte även utan framgång efter stubbtåg *Juncus compressus* och saltnarv *Spergularia marina*, som tidigare har setts där. Stubbtåg är lättare att se och identifiera när den har utvuxna frukter.

Fjällnejlika *Viscaria alpina* är sedan länge känd från ett par växtplatser på Österön, bl.a. på Renen, 500 m SO om Hatten, och den var lättare att återfinna, trots att den vid vårt besök var till största delen överblommad. Den finns där ganska talrikt, på småblockig strand, där även blommande kustarun *Centaureum littorale* var. *littorale* fanns. I den låga, strandängslika vegetationen på denna stengiga strand lyckades vi också när vi gick ned på knä finna klapperstarr *Carex glareosa*. Den var överblommad, med oansenliga ax och smala blad, som drunknar i mängden av rödsvingelblad *Festuca rubra*. Denna art är lätt att upptäcka bara under blomningen, som inträffar i blåsip-pans tid.

Viken just öster om Renen har sandstrand och en mäktig bank av tång med frodig vegetation av målla m.m. Där blev vi kvar länge för att försöka komma un-

derfund med några arter som skulle ha varit lättare att identifiera senare på året. Där växte en stor skräppa som med sina breda blad förde tankarna till hästskräppa, men som hade omogna frukter vars form antydde gårdskräppa *Rumex longifolius*. Där fanns också två sorters målla, bägge i knopp och därför svårbestämda. Den ena var mycket talrik och hade bladform som tydde på spjutmålla *Atriplex prostata*, den andra bara med fåtaliga exemplar och snarast svinmålla *Chenopodium album*. En liknande miljö påträffade vi i Skarpuddsviken, 2 km längre öster ut. Där utgjorde knölsyska *Stachys palustris* ett markant inslag i vegetationen.

Högt upp på stranden i viken öster om Renen, i en lucka bland mållorna, stod en grästuva med vippor som ännu inte hade slagit ut. Den avvek från de övriga höga gräsen där: lundelm *Elymus caninus*, strandråg *Leymus arenarius* och rörflen *Phalaris arundinacea*. Efter rätt mycket petande i småaxen blev vi ganska övertygade om att det handlade om knylhavre *Arrhenatherum elatius*, som är sällsynt i Hälsingland och nästan bara har setts på kulturmark. Att det var den arten bekräftades senare då en bit av tuvan fick växa i hemmiljö och blommorna slog ut. Knylhavre är vid sydligare kuster vanlig och ibland dominerande, och här stod den nu i denna naturliga miljö, mycket långt från bebyggelse och hamnar, hitförd av havet.

Sundet mellan Väster- och Österön är fyllt med sand och andra finkorniga material, genom vilka man har muddrat för att behålla passagen för mindre båtar. Där sundet vidgar sig mot norr finns på Österön en sandstrand med en norrhälsingsk specialitet: rosa sand. Den sorteras fram

av vågorna och lägger sig i smala fläckar och bälten som kontrasterar mot den vanliga ljusbruna sanden. Under luppen ser man glasklara rosafärgade korn. De torde ha sitt ursprung i den granatgnejs som är vanlig i norra Hälsingland. Den finns på flera ställen från Gnarp till Rogsta.

På den nämnda sandstranden fanns även andra märkliga bildningar, ilanddrivna veckade ljusgråa filter. Dessa är gamla rester av grönalgmattor som har vuxit ut under någon varm period. Sandstranden har intressanta kärlväxter också. Vi hittade stora mattor av vägtåg *Juncus bufonius*, i vilka det växte blommande trampört *Polygonum aviculare*, enstaka små blommande plantor av tiggarranunkel *Ranunculus sceleratus* och större mängder av blommande ävjebrodd *Limosella aquatica*. Denna art har tidigare setts på Västeröns strand mot sundet och på andra ställen på havsstrand i Hälsingland, fast dess huvudtillhåll är i inlandet. Där fanns även östersjötåg *Juncus balticus*, löktåg *J. bulbosus*, bergkårel *Erysimum strictum*, pilört *Persicaria lapathifolia*, våtarv *Stellaria media*, korsört *Senecio vulgaris* och en rad av havsstrandens vanliga arter.

På sandstranden 200 m Ö om Gammelhamn fanns dels strandmyskgräs *Hierochloë odorata* subsp. *baltica*, dels tre olika mållor tillsammans, även här för unga för säker artbestämning, men troligen strandmålla *Atriplex littoralis*, spjutmålla och svinmålla.

Det är svårt att se några spår av odling på Österön. Terrängen kring hamnen är inte lämplig och vi såg inga övergivna åkrar någon annan stans heller. Ogräsfloren är också ganska fattig. I ett kärl med

Troligen strand-, svin- och spjutmålla i tidigt stadium. Foto: Anders Delin

jord som man hade satt potatis i växte lite bergkårel och på stigarna mellan husen fanns ett litet antal av vanliga kulturmarksarter. Bergkårel hör hemma i öns strandvegetation och det är nog därifrån den har kommit, och hamnat i potatisodlingen. Det fanns dock lupiner *Lupinus polyphyllus* på stranden längst in i Gammelhamn.

I jämförelse med de flesta havsstränder i Hälsingland finns ovanligt mycket vresros på Österöns stränder. Arten är här vanligare än nyponros *R. dumalis*. De flesta blommorna är mörkrosa, artens vanligaste färg, men vi såg på flera ställen även vita blommor.

Vi misslyckades med att återfinna ett par arter som tidigare har setts på ön och vi skaffade oss ytterligare ett par frågetecken när det gäller mållor, så återbesök är önskvärt. Resan dit är dock inte gjord i en handvändning, så vi tycker att även denna ofullständiga lilla rapport är värd att lägga fram.

*Knylhavre, blommande efter hemkomsten.
Foto: Anders Delin*

Gulkämparna avancerar längs Hälsinglands vägar

Björn Wannberg

Gulkämpar *Plantago maritima* vid RV 50 nära västra infarten till Bollnäs.

Foto: Björn Wannberg

Enligt Den nya nordiska floran utgör vägkanter vid större vägar en vanlig livsmiljö för gulkämpar *Plantago maritima*. Enligt Mats Gustafsson ses arten i stor mängd längs motorvägarna i Danmark. I Hälsingland har vi hittills bara ett fåtal rapporterade fynd från denna miljö, de första från 1990 (Jens Hansen i Järvsö och Åke Ågren vid E4 i Söderala), och därefter ytterligare några fynd i Söderala (Åke Ågren 1991, 1997), Ljusdal (Maj Johansson 2008) och Järvsö (Eva Olsson 2013). Även om kanterna på hårt trafikerade vägar troligen varit lågt prioriterade vid inventeringen tyder detta på att arten hittills varit relativt ovanlig vid Hälsinglands vägar.

22 augusti i år kom jag av en tillfäl-

lighet att promenera en kort sträcka längs RV 50 i Alfta, nära gränsen till Bollnäs. Där upptäckte jag ett 20-tal plantor av gulkämpar vid (RT 90 6801996/1518969). Några dagar senare spanade jag av sträckan mellan Alfta och Sörängs kvarn till fots och med cykel. På en sträcka av knappt 2 km runt kommungränsen (mellan RT 90 6802228/1518437 och 6802194/1520275) hittade jag gulkämpar på 6 olika lokaler, totalt ca 35 exemplar. Alla står mycket nära vägen, oftast på skuldran mellan vägen och dike.

Efter detta har jag av och till sneglat lite extra på vägkanterna. Den 24 september åkte vi från Alfta till Ilsbo, och valde att åka ”gamla” E4:an mellan

Kungsgården och Hudiksvall. Jag upptäckte då gulkämpar på ett flertal lokaler mellan Enånger och Hudiksvall, både enstaka plantor och större samlingar. Speciellt på en sträcka i södra utkan- ten av Iggesund, där järnvägen löper mycket nära landsvägen (omkring RT 90 6836180/1566930) såg gulkämparna ut att vara den helt dominerande arten i den smala skiljeremsan. Även vid vägen mellan Hudiksvall och Bergsjö, i Sörby, Ilsbo observerades en ensam planta.

”It never rains but it pours”, så ett par dagar senare fick jag se mängder, säkerligen hundratals plantor av gulkämpar

vid RV50 nära västra infarten till Bollnäs (RT 90 6803380/1530700)! Denna lokal fick jag även tillfälle att dokumen- tera fotografiskt. Här ser det ut som om de också är på väg att avlägsna sig något längre från vägbanan.

Sensommaren och hösten kan nog tänkas vara en gynnsam period för att upptäcka gulkämparnas täta samlingar av upprättstående råttsvansar, när annan vegetation mer eller mindre vissnat ner. Ändå kan man knappast komma ifrån slutsatsen att arten är under kraftig spridning i varje fall längs de större, sal- tade vägarna.

Desmeknopp *Adoxa moschatellina* i Gästrikland

Peter Ståhl

Desmeknoppen en liten och udda vår- växt. I systematiken bildar den en egen familj, desmeknoppväxter, tillsammans med olvon *Viburnum opulus* och fläder *Sambucus* sp. Arten är numer rödlistad i kategorin Nära hotad (NT). I södra Sve- rige är den en lundväxt som växer i mull- rika lövskogar. Så har den kanske också uppträtt i Gästrikland tidigare. Nu är den snarare en parkväxt som hittas i grön- områdena längs Gavleån i Gävle. Det är svårt att veta om den är ursprunglig här eller en gammal parkinkomling. Redan 1848 angavs den förekomma flerstades kring staden och även i mer lundartade miljöer som t.ex. Stenbäcksravinen. Ar- ten har i stora drag samma utbredning idag som under mitten av 1800-talet

men verkar nu minska genom igenväx- ning och exploatering. Blomningen sker i vitsippstid samtidigt med dvärgvårlök *Gagea minima* och harsyra *Oxalis ace- tosella* och redan i slutet av maj vissnar den bort och försvinner spårlöst. Vi har tidigare inventerat växten och har rätt bra koll på var den växer. Vi passade därför på att under en helg i maj besöka alla lokaler.

Desmeknoppen förökar sig huvud- sakligen vegetativt med underjordiska utlöpare och kan bilda flera kvadratme- ter stora bladmattor. Ofta är det bättre att uppskatta förekomstens yta än att räkna enskilda plantor. Arten kan växa under ett slutet lövverk men är beroende av ljustillgång under våren innan löven är

*Desmeknopp i den långa rabatten på gamla kyrkogården nära Gustavsbro 4 maj 2014.
Foto: Peter Ståhl*

*Täta mattor av desmeknopp under planterade ädelgranar i Stadsträdgården.
Foto: Peter Ståhl*

helt utslagna. Den växer numer enbart på kulturskapad mark i skuggan under planterade träd och buskar. Arten är mycket känslig för konkurrens och trivs bäst på ytor utan eller med glest fåltskikt. Konkurrensen från kirskål *Aegopodium podagraria* verkar särskilt förödande och en trolig orsak till att arten har svårt att hitta nya växtplatser och nu minskar. Vanliga växtplatser är under planterade granar, stora almar *Ulmus* sp. eller lindar *Tilia* sp. eller i kanten av odlade buskar. Här växer desmeknoppen i skuggan där fåltskiktet är glest och ofta finns enstaka exemplar i anslutande gräsmatta. Man kan också hitta växten i rabatter och på gravplanteringar. Särskilt på Gävles

gamla kyrkogård rönte nu försummade gravplatser välförtjänt uppskattning.

Vi besökte alla kända aktuella lokaler utom en, men hittade också en ny förekomst. Totalt blir det 13 lokaler. På bifogad karta och tabell redovisas resultatet av årets inventering.

Sammanfattningsvis verkar växten minska på fyra lokaler och kanske öka på två eller tre lokaler. De största förekomsterna med flest delförekomster finns i stadsträdgården och Boulognerskogen. Desmeknoppinventeringen 2014 genomfördes av Ingegärd Lättman, Gunnar Nyström, Ove Lennström, Peter Ståhl, Birgitta Hellström, Berit Berglund och Gunnar Bakken.

Karta över växtlokalerna. Peter Ståhl

Adoxaoptimum vid köpman Anderssons familjegrav – så ska en grav skötas. Gunnar Nyström, Berit Berglund, Ove Lennström och Ingegärd Lättman gläds åt blomprakten. Foto: Peter Ståhl

Nr	Lokal	förekomstens storlek	trend
1	Kungsbäck, Lilla Vall	100-300 skott	oförändrad
2	Kungsbäck, Vall vid Hälsans stig	100-300 skott	minskande
3	Gustavsbro	40 skott	minskande
4	Gamla kyrkogården	> 1000 skott	oförändrad, men kan ske spridd till nya gravar
5	Stadsträdgården	> 1000 skott	ökat under granar,
6	Boulognern	> 1000 skott	minskat under almarna
7	Sjukhuset-SOS	100 skott?	ökat under granar minskat på andra platser?
8	Skogskyrkogården	30 skott	minskande
9	Valls hage	100-300 skott	oförändrad
10	Hambers	50-tal skott	minskande
11	Tolvfors, Herrgårdsparken	100-300 skott	ny lokal
12	Tolvfors, Lövudden	ej besökt	?
13	Källmur	ej återfunnen	?

Extrem formvariation inom en art - Revsmörblomma

Anders Delin

Ju längre man håller på med botanik desto mer ser man av märklig variation inom arter. Ibland kan jag tveka om jag ser rätt och om jag klarar av det grundläggande, att hålla isär arterna. Detta år, 2014, har jag blivit överraskad av hur revsmörblomma *Ranunculus repens* kan bete sig, vilket jag vill visa med en serie bilder. En viktig delorsak till variationen i detta fall torde ha varit att jag gick i en för ca ett år sedan gallrad skog med rikligt med markskador och lokala effekter av typen röjningsgödsling, som uppstår när träd avlägsnas och deras finrötter dör och bryts ned. Det var i skogen öster om Storsjön, som sträcker sig från Långbo till Hemstanäs i Skogs församling. Revsmörblomma växte rikligt i ett surdråg, där man hade gallrat och kört. Inom en yta på några tiotal kvadratmeter fanns torrare och våtare partier och mer och mindre näringsrika. Jag valde ut de mest extrema bladformerna och några mellanstadier. Något av de avbildade bladen kan kanske sägas ha för revsmörblomma typisk form, men några är så besynnerliga att man måste fundera över om de tillhör någon annan art. Efter att ha tittat på ett mycket stort antal plantor var jag dock övertygad om att alla var revsmörblommeblad.

Vad lär man sig av detta? Troligen i första hand att flororna är nödvändiga hjälpmedel, men inte kan innehålla all

information om varianter i utseende. Där florornas information tar slut träder den egna undersökningen in. Hänger de olika bladen ihop i en och samma population? Kan man finna övergångsformer mellan de olika varianterna? Kan man se att deras växtplatser har olika egenskaper som kan förklara skillnaderna? Beror skillnaderna på att olika plantor eller olika blad befinner sig i olika utvecklingsstadium? Det tar tid, men det brukar gå att komma fram till en rimlig förklaring till de egendomligheter man ser. Detta är grundläggande i all artidentifikation, men efter alla år med näsan i backen drabbas jag fortfarande ibland av osäkerhet.

En annan lärdom är att den botanist som har en läggning åt att se och beskriva varieteter lätt kan hamna i en fälla, om inomartvariationen är stor utan att detta förorsakas av genetisk variation. En tredje lärdom är att de pressade växter man ser i ett herbarium är utvalda bland en mångfald av andra exemplar och förmodligen oftast är sådana som samlaren har betraktat som genomsnittliga eller typiska, mer sällan som extremt avvikande.

*Revsmörblomma i skogen nära Storsjöns nordöstra strand, mellan Långbo och Hems-tanäs, Skogs församling. Fyra utseendevari-
anter. Foto: Anders Delin*

Liten trumpetmossa *Tayloria tenuis* funnen vid Skalen

Stefan Olander

Skalen är en ensamgård belägen en mil söder om Edsbyn. Platsen har en lång historia som började någon gång på femtonhundralet som fäbodområde. Det finns fynd som tyder på ännu äldre mänsklig verksamhet, kanske två tusen år bort. Som mest i mitten av artonhundralet så hade nio gårdar sina fäbodår här med sammanlagt 65 byggnader. Efter laga skifte så försvann fäbodarna, flyttades eller kolades upp, och ett hemman flyttades hit på 1880-talet. Under åren har det varit några olika ägare men sedan 1997 så har vi tagit över ägandet. Då fanns det knappt fem hektar öppen åkermark. När jag fick tag i gamla kartor över fäbodvallsområdet och fick se var alla åkrar och ängar låg samt var hagarna gick, så fick jag den otroliga idén om att öppna upp området igen. Så bort med skogen, dra och kratta ihop allt ris och elda några hundra rishögar. Ja, vi håller på fortfarande! Sen gällde det att stänga hagar och få hit betesdjur, för annars så växer det igen och allt jobb blir förgäves. Från år 2000 så lånade jag in betesdjur i form av kvigor och får, ca 50-70 djur varje sommar, som mest hade vi 118 ett år. Nu har jag en åkerareal på sju ha som slås med slätterbalk samt 10 ha som används som betesmark.

År 2004 började jag öppna upp ett område längs den gamla fäbodvägen, hagen blev klar för betesdjur två år sena-

re. Det är mest skogsmark runt om utom en sträcka som angränsar mot myren. Just nära hagen så är det ganska fuktigt så där har det blivit trampsador av boskapen, vilket jag började åtgärda med att frakta dit gräsklipp som jag trampade till i hålen. Det var just det jag höll på med denna vackra försommardag den 28 maj i år när jag upptäckte något som lyste starkt rödlila en bit bort efter hagen nära myren.

När jag gick dit och tittade närmare så fick jag en glädjande överraskning, det var en jättefin samling av röd parasollmossa *Splachnum rubrum*. Det var säkert över 20 år sedan jag såg en sådan sist, då på älgspillning vid en källa. Nu till min glädje hade jag den här i min hage, och inte bara en utan flera mindre samlingar på spillning efter kvigor som har gått här under de senaste åren. Naturligtvis måste den förevisas så kameran hämtades och bilder skulle tas. Ett moln kom i vägen så jag fick vänta några minuter och då passade jag på att kolla i närheten. Några meter bort fick jag syn på en liten mossa som efter en närmare granskning såg ut som en lämmelmossa, vilken jag brukar hitta på gammal rävspillning på fuktiga ställen. Men det var något som inte stämde. Tog med mig ett prov som jag kollade upp i stereoluppen mot bild och text i Nationalnyckeln. Som tur var så hade den vo-

Sporkapslar - liten trumpetmossa.

Foto: Björn Olander

lymen kommit ut. Synd att det inte blir någon fortsättning, sista boken kom nu i höst. Nu fick jag det att stämma mot att det kunde vara en liten trumpetmossa. Sökte på nätet och fick läsa att det fanns endast 200 kända fynd gjorda i Sverige, varav endast 20 de senaste 50 åren, samt att den finns med på rödlistan som nära hotad! Den har minskat mest på grund av att betsdjur på skogen har försvunnit, framförallt i de södra delarna av landet.

För säkerhets skull så kontaktade jag Tomas Troschke på Länsstyrelsen, som blev mycket intresserad. Han hade ett ärende norröver redan nästa dag så han kunde komma över och kolla. Efter att även han hade krupit omkring på lokalen och kollat i boken samt kontrollerat beläggexemplar under mikroskop, så fick jag till svar: det var ingen tvekan att det var liten trumpetmossa. Helt otroligt. Mossan sprids med hjälp avflugor, så någonstans kanske inte så långt bort

måste det ha funnits en lokal till. Eller var kom den ifrån? De flesta fynden i länet är från 1800-talet. Tre sentida fynd (i Skog, Enånger resp. Hassela församling) har rapporterats på Artportalen av Henrik Weibull.

Efter ett tag så upptäckte jag en tredje mossa på resterna av kospillningarna, nämligen komossa *Splachnum ampullaceum*. Helt fantastiskt, tre arter av mosor som föredrar spillning efter nötbo-skap påträffades i hagen hemma hos mig samtidigt. Av det kan man väl konstatera vad viktigt det är med skit i hagen, eller ute i skog och myr. Skitviktigt helt enkelt!

Framförallt med tanke på alla andra arter också som gynnas eller är beroende av rätt sorts dynga. Inte att förglömma våra 80 olika arter av dyngbaggar. Ser med spänning fram mot vad som dyker upp nästa år, om de kommer åter eller ej.

Kungsberget bjuder alltid på något nytt

Anders Delin

Kungsbergets sydöstra hörn bryter som ett slagskepp Gästriklandskapets mjuka vågor. Grönstenen läcker kalk som sätter sig i vita stråk på lodytorna. I sprickor växer t.o.m. blåsippan *Hepatica nobilis*, som på Torsburgen på Gotland. Ett tätt och hårt flätat gärdsmygbo sitter under ett litet tak i bergväggen, fäst delvis i grov fjädermossa *Neckera crispa* som står ut i spänstiga bågar från klippan.

Höga granar *Picea abies* växer i branten. Deras grova rötter växer i bergets skrevor. Man undrar om de spränger sönder eller håller samman bergväggen. Varje gång man återkommer efter ett eller ett par år har det hänt något med träden och i vegetationens detaljer, medan huvuddragen ständigt är desamma. Där finns en artrik gammelskog i dramatisk bergmiljö. Jag har beskrivit den i VÄX nr 1, 2000.

På *De vilda blommornas dag* den 15 juni 2014 såg man spåren efter en brand i branten den 17 maj 2013. Kolade lågor och svedda stående stammar fanns mellan hasselbuskarna *Corylus avellana* vid 673716/153845 och lokalen för grynig gelélav *Collema subflaccidum* på några gamla aspar vid 673721/153848. Inga större träd hade dött av branden, men ett och annat träd hade brutits av snö eller fallit av ålder och röt

Försommaren 2014 var snarare torr än våt. Många tuvor av svartbräken

Hybriden gaffel- x svartbräken.

Foto: Anders Delin

Asplenium trichomanes och tjärblomster *Viscaria vulgaris* var halvvisna. Hällebräken *Woodsia ilvensis*, gaffelbräken *Asplenium septentrionale*, lundgröe *Poa nemoralis*, ljust kungsljus *Verbasicum thapsus* och stinknäva *Geranium robertianum* var mer oberörda. En liten tuva med hybriden mellan svart- och hällebräken var vital och kanske större än förut. Branden tycktes inte ha ändrat balansen mellan arterna i markvegetationen. Vackrast blommade tjärblomster på många hyllor högt upp i den väldiga lodytan.

Hasselbuskarna stod lika frodiga och skuggande som förut och på block under dem springkorn *Impatiens noli-tangere*,

som ännu saknade blommor. Springkornplantor ute på det öppnare blockfältet var mindre, antagligen på grund av ett torrare mikroklimat. Stinknävafrön grodde i mossan på och mellan blocken, med runda hjärtblad och början till karaktärsblad. Smultron *Fragaria vesca* blommade. Hasselbuskarna där har varit kända ”sedan urminnes tider”, men springkorn upptäcktes 1901 av Johan Wiger.

I nerkanten av den brantaste blocksamlingen växer den gamla grova sälj *Salix caprea* som bär Kungsbergets största koloni av lunglav *Lobaria pulmonaria*, och både trädet och laven mådde bra. Lavbålarna hade som vanligt stora bruna apotecier. Under växer vårärt *Lathyrus vernus*, vars baljor redan var fullt utvuxna, skogstry *Lonicera xylosteum* och blåsippor. Något hundratal meter därifrån, på en lägre nivå i slutningen, står en grov sälj, som är lika hög som granarna och mycket vital. Stammen växer så snabbt och barken flagar av i så hög takt att lavar inte hinner kolonisera. Barken är överallt naken. Skott växer ut i massor från alla nivåer på stammen och även högt uppe i den bland gran topparna försvinnande kronan, men på stammen blir de kortlivade, faller av och ersätts av nya. Det är två säljindivider – så olika att det är svårt att tro att de är av samma art.

Vid bergets fot finns mycket hässlebrodd *Milium effusum*. Dess stora vippor var just utslagna, i brösthöjd. Man behövde inte böja sig för att se de flugor med gulbrun bakkropp som satt på småaxen och slickade i sig pollen från de

just öppnade ståndarknapparna. De satt där gräset stod i skugga, undvek tydligen stark solbestrålning, som kanske rubbar deras vattenbalans. Ofta ser man dessa flugor på hässlebrodd, skogssvingel och andra skogsgräs. Man får förmoda att de pollineras på detta vis i denna miljö mellan träd, där vind saknas. Annars är gräs oftast vindpollinerade.

Vitsippans *Anemone nemorosa* blomning var sedan länge över. Även dess blad var nu på upphällningen. Klorofyllets byggstenar dras ner i jordstammen, bladen blir gulvita och vissnar småningom. Samtidigt var andra arter bara i början av sin utveckling, t.ex. gullris *Solidago virgaurea*, med anonyma blad, i formen lika många andra arters. Ljungen *Vaccinium vitis-idaea* och revlumner *Lycopodium annotinum* hade halvt utvecklade ljusgröna blad i ändan på fjolårets mörkgröna skott. En skogsduva hoade. Myggorna var mycket få.

Länsstyrelsens beslut år 2011 om förvandling av delar av det gamla naturreservatet till ett modernt, med syfte att skydda skogen och dess arter av djur och växter, tryggar en positiv utveckling av den variationsrika och artrika miljön i Kungsbergets syttostbrant, trots att exploateringen av berget för skidturism dominerar på övrig mark.

Citerad litteratur

Delin, Anders 2000: Kungsbergets natur. VÄX 1/2000, sid. 4-8.

Nytt fynd av nordlåsbräken *Botrychium boreale* i Gästrikland

Pär Hedwall

Onsdagen den 2 juli åkte jag till det kalkrika området i Grinduga, söder om Gävle. Väl framme fick jag trevligt sällskap av Berit Lundberg och Ingegärd Lettman från Gävle. De var ivrigt sysselsatta med att studera mängder av bl.a. ängsgentiana *Gentianella amarella* subsp. *amarella*, rosettjungfrulin *Polygala amarella* och vildlin *Linum catharticum*. Efter att vi tillsammans tittat på och dokumenterat en del av alla de orkidéer som finns i området, återvände vi till vägskalet med gentianorna. När vi följt den ena vägen en bit kom vi fram till en skjutbana som jag bestämde mig för att undersöka lite närmare, eftersom skjutbanor kan vara lämpliga miljöer för låsbräknar av olika slag. Bland det första jag stötte på var månlåsbräken *Botrychium lunaria* i mängder. – Kanske var det möjligt att även hitta någon ovanlig art?

tänkte jag. Efter en liten stunds sökande hittade jag ett avvikande exemplar (vid RT 90 6724628/1581948) som såg ut att vara topplåsbräken *Botrychium lanceolatum* eller nordlåsbräken *Botrychium boreale*. Ganska snart, ett par meter därifrån, hittar vi ytterligare ett exemplar. Eftersom ingen av oss hade en flora med sig där de här arterna ingår fick bestämningen vänta till hemkomsten. Väl hemma kunde jag konstatera att det troligen rörde sig om nordlåsbräken. Ringde till Peter Ståhl som åkte ut till skjutbanan samma kväll och då kunde bekräfta fyndet.

Tidigare fynd av arten finns på Estuden vid Gåsholma och på Gåsholmen. Nordlåsbräken har tidigare funnits på Iggön, men har inte setts där på flera år och är troligen utgången därifrån.

Nordlåsbräken *Botrychium boreale* på Estudden, Gåsholma.
Foto: Peter Ståhl

Lönnmördare och harmlösa snyltare

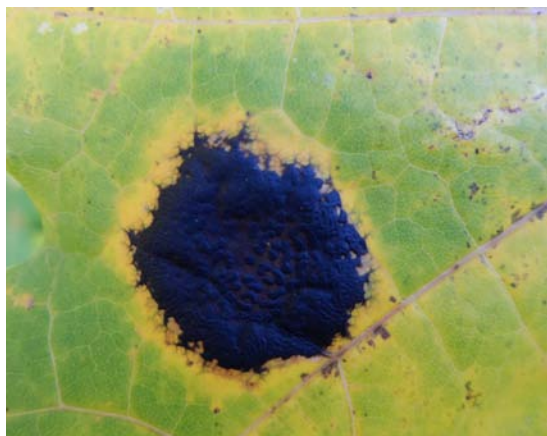
Ove Lennström

I Nordamerika förekommer många lönnarter. Några av dem är införda till Europa där de förekommer som parkträd. Släktet *Acer* omfattar över 100 arter dessutom många underarter, varieteter, former och sorter. Den nya nordiska floran tar upp 5 arter och 1 underart. Skogslönn *Acer platanoides* är den ursprungliga lönnarten hos oss, den från Kaukasus införda tyska lönnen (sykomorlönn) *Acer pseudoplatanus* är inte ovanlig och tycks vara under spridning. Det är de två lönnarter vi oftast möter i våra trakter.

I det stora grönområdet Stadsträdgården – Regementsparken i centrala Gävle finns de flesta av våra ädla lövträd där skogslönnen utgör en av alla dessa vackra trädarter parken rymmer. Skogslönn förekommer i form av lundar men i parken ses den som solitär och uppskattar inte hamling till skillnad från t ex lind *Tilia* sp. och ask *Fraxinus excelsior*.

Parkträd angrips ofta av rötsvampar. Den inom området vanligaste skadesvampen är eldticka *Phellinus igniarius*. Den växer på diverse lövträd men jag har inom området inte sett den på skogslönn, inte heller på tysk lönn som är sparsamt förekommande i parkområdet. Däremot är lönticka *Oxyporus populinus* synlig på några skogslönnar. Lönticka förorsakar vitröta och underminerar stammen. Fjällticka *Polyporus squamosus* också vitrötare och en vanlig

lönnparasit har jag bara sett en gång i parkområdets närhet vid konserthuset. På närliggande villatomt växte ett präktigt exemplar i en skogslönn. En tredje vitrötare som går på lönn är grentaggsvamp *Climacodon septentrionalis* och finns på skogslönn i regementsparken och på parklind *Tilia x vulgaris* i Agnes von Krusenstjernas imponerande lindalé. Fortsätter vi genom allén in på gamla kyrkogården, fanns vid entrén tidigare en skogslönn med en meterlång frukt-kropp av grentaggsvamp. Lönnen togs ner då svampen trots sin rödlistestatus skämde växtplatsen.

Löntjärfläck, regementsparken, Gävle.

Foto: Ove Lennström

Vid sensommarvandringar i Regementsparken kan ingen undgå att observera de svarta och ljusa fläckar som

pryder praktiskt taget varje lönnlöv. Fläckarna utgörs av två former av sporsäcksvampar. De svarta fläckarna är en disksvamp och de vita är kärnsvampar. Disksvampen heter lönnmjöldagg *Rhytisma acerinum* och hittas på såväl skogslönn som tysk lönn. De svarta fläckarna är stromatan vilka på våren utvecklar apothecier som öppnar sig i långa spalter från vilka sporer släpps ut. De vita fläckarna härrör från kärnsvampen lönnmjöldagg *Sawadaea tulasnei* vilka bildar ett vitt nät av svampmycel pudrat av konidier vilka tenderar att flyta ihop. De kulformade fruktkropparna är till att börja med gula men övergår i svartbrunt. På tysk lönn finns en annan art *Sawadaea bicornis* som särskiljs genom tunnare mycel och längre och större konidier.

Citerad litteratur

- Hartmann, G., Nienhaus, F. & Butin, H. 1989: *Skador och sjukdomar på träd*. Göteborgs Universitet.
- Eriksson, O. 1992: *The non lichenized pyrenomycetes of Sweden*. SBT-förlaget, Lund.
- Ryman, S. & Holmåsen, I. 1984: *Svampar. En fälthandbok*. Interpublis-hing, Stockholm.
- Mossberg, B. & Stenberg, L. 2010: *Den nya nordiska floran*. Bonnier Fakta, Stockholm.

Lönnmjöldagg, regementsparken, Gävle. Foto: Ove Lennström

Trevligt fynd på en vändplan.

Stefan Olander

Ett par veckor in i augusti i fjol så gjorde vi en utflykt längs skogsbilvägarna ner till sjön Amungen på Alfta södra finnskog. Det var en hel del blomster längs vägen som borde locka till sig fjärilar, det var sonens stora förhoppning att få fotografera några. Nu verkade det inte bli så mycket av den upplevelsen, några pärlemorffjärilar var allt vad som dök upp.

Nedanför vägen på ett ställe så rann det en liten bäck med en intressant sumpskog, den stannade vi vid för att kolla lite närmare på. Vi kunde räkna in en hel del olika sorter av de vanliga mossorna, men ingen intressant eller lite annorlunda kärleväxt. Min son som heter Björn fann en fin samling av bräkenmossa *Plagiochila asplenoides* som han tillbringade en stund med att fotografera, medan jag strosade vidare på upptäcktsfärd i gransumpskogen *Picea abies* längs bäcken.

En svag doft av anis gjorde att mitt hjärta började picka lite extra, det kunde väl aldrig vara möjligt!

Jodå, när mina ögon spanade runt fick jag syn på en sälg *Salix caprea* som stod fem meter bort, gick närmare och mycket riktigt, där satt det två exemplar av doftticken *Haploporus odoratus* - eller anisticken som den också kallas.

Samtidigt så ropade Björn att jag skulle komma och titta på något. När jag

kom fram så hade han hittat två utblommade exemplar av skogsfru *Epipogon aphyllum*. Jättekul, synd att vi inte var här en vecka tidigare. Nu började vi gå och söka lite extra och bara några meter längre ner efter bäcken så fann jag ett blommande exemplar. Ropade på Björn som genast kom dit och förevigade den vackra rariteten.

Jag gick sedan till bilen för att byta om från stövlar till skor medan Björn följde efter en fjärl in på vändplanen. Så fick jag höra - Farsan, vad är detta för något? Gick dit och kollade, och vad fick jag se om inte flera stycken höstlåsbräken *Botrychium multifidum*. Gick nu runt och blev bara mer och mer upprymd av alla fina exemplar som växte här på vändplanen bland lövsly och andra växter. Vi uppskattade det till ett åttital på en yta av tio gånger fem meter. Men det mest fantastiska var storleken för några av exemplaren var runt 25 cm höga. Jag har aldrig sett så stora tidigare. Det blev många bilder tagna, men vi glömde att lägga ut något att jämföra storleken med. När vi väl kom ner till sjön Amungen för att fika, så sa vi som så - tänk vad man kan uppleva utan att veta vad man kan finna!

Skogsfru. Foto: Björn Olander

Höstlåsbräken. Foto: Björn Olander

Dammen vid Hemstanäs, Skog, med amfibiska kärleväxter och mossor

Anders Delin

Under år 2014 försökte jag bekanta mig något mer med trakten kring Hemstanäs, där Robert Wilhelm Hartman botaniserade sommaren 1856, och fann den dittills okända bläddra som han sedan gav namnet *Utricularia ochroleuca*, numer även med det svenska namnet blekbläddra. Bläddran gäckade mig, men den ca 4 ha stora Dammen visade sig vara botaniskt intressant.

Historia

Hemstanäs herrgård ligger 3 km väster om Holmsveden, vid nordvästra stranden av Storsjön i Skogs församling. Den byggdes av brukspatron Per Christian Rettig på Kilafors bruk och var färdig 1847. Den beboddes senare av hans son, riksdagsman Anton Rettig. I Tönsån, två kilometer söderut, anlades smedjan Tönshammar, som senare flyttades till Sandarne och där behöll sitt namn. För elektrifiering av Hemstanäs byggdes någon gång vid början av 1900-talet ett litet kraftverk, som för sin reglering krävde en damm, som var ensam i sitt slag i trakten och fick namnet Dammen. Tyvärr har det varit svårt att få fram uppgifter om kraftverkets och Dammens byggnadsår men följande fakta belyser deras historia.

Dammen finns inte på Generalstabskartan, utgiven 1901. På Ekonomiska kartan, flygfotograferad 1952, finns den däremot. I Österbygdens vattendomstols register finns från år 1932 följande ärende, betecknat AD 37: ”Ansökan av sågverksägaren K.E. Westholm om

godkännande av vattenkraftanläggning vid Hemstanäs i Skogs socken, Gävleborgs län.” Jag tolkar det som att kraftverket då redan var anlagt, och i efterhand godkändes.

Olle Nordgren har bott i Hemstanäs sedan barndomen. Han är nu lite över 70 år gammal. Han berättade att Dammen hade reglerbar lucka och att den fylldes genom en grävd kanal från Tönsån. Han har själv som pojke minskat eller ökat lucköppningen, för att ge mindre eller mera vatten till kraftverket. Han berättade också att den låga vattennivån sommardag nuförtiden har samband med att man för 4 - 5 år sedan grävde både i utloppet från Storsjön och i Tönsån så att tillloppet till Dammen genom kanalen försämrades. Jag har sett arbetet i utloppet från Storsjön och har tolkat det som rivning av en damm som var vandringshinder för fisk. Man kan förvänta sig en anpassning av vegetationen till den nya regimen.

Geologi och hydrologi

Dammen vilar på finkornig jord, som mo, mjåla eller lera. Bottnens ytlager består av ganska fast gyttja, som man lätt kan gå på när den ligger i dagen och är bunden av vegetationen. Staven går ner bara 1 - 2 dm och en älg hade trampat ungefär så djupt.

Dammens utlopp är genom vägbanken i norra änden. Några stående plankändar når upp genom vägbankens ytlager. De torde vara rester av dammluckan, men i dag finns varken

Dammen den 26 april, sedd från västra stranden, med stubbar efter den skog som där avverkades för ca 100 år sedan. Foto: Anders Delin

Spridda svaltingplantor i en matta av nålsäv. Foto Anders Delin

trumma eller reglerbar fördämning, utan utloppet bestäms av vägbankens genomsläpplighet. Banken är tämligen otät, att döma av vattenståndsväxlingarna i dammen.

Vegetationen visar att vattenståndssamplituden är ca 2 m, från skogens nedre gräns ner till den nivå som syns på foton från 13 aug. 2014. Om den kan bli ända lägre är ovisst. Den 26 april 2014 var en stor del av dammens yta vattentäckt, men de gamla stubbarna från skogen som avverkades när Dammen anlades stack upp över ytan. Den 26 juni 2014 var en stor del av botten i dagen, klädd av en kort och tät ”gräsmatta”, på vilken stubbarna med sina rötter låg. Gräsmattan bestod av en enda art, nålsäv *Eleocharis acicularis*. Den 13 aug. 2014 fanns vatten bara inom en liten del närmast utloppet och mattan av nålsäv var heltäckande.

Groddjur och fisk

Den 26 april 2014 fanns grodrom på ett par ställen vid stranden och grodor eller paddor sågs simma på avstånd. Den 26 juni 2014 gick så många paddungar på stranden att det var omöjligt att sätta ner foten utan att trampa på dem. Grodangar sågs då ej. Den 13 aug. 2014 sågs inga groddjur. Däremot plaskade då fisk i ytan vid ett tillfälle, men storlek och art är okända.

Vegetation

Rester av den skog som avverkades när dammen anlades ligger kvar på botten i form av stubbar med kvarsittande grova rötter. Dessa finns över en mycket stor del av ytan, men inte i närheten av utloppet.

Den nuvarande vegetationen, som täcker hela botten, är ganska enkelt sammansatt. Nålsäv dominerar fullstän-

digt, syns mindre på försommaren, men bildar på sensommaren en jämn grön matta som täcker nästan hela ytan och på högre delar, där stråna är äldre och mogenare, övergår i brungrönt. Den blommar mycket rikligt, men blommorna ses bara när man kommit på ett par decimeters håll. Även i de små vattensamlingar som kvarstår vid sommarvattenstånd växer nålsäv på botten. Bara på mindre ytor på västra stranden dominerar i stället löktåg *Juncus bulbosus* och den växer ibland tillsammans med nålsäv. I denna heltäckande bottenvegetation står stora mängder av svaltingplantor *Alisma plantago-aquatica*, äldre och yngre, spridda och inte i klungor. På försommaren, innan nålsäven har slutit vegetationen, finns massor av nygrodda små fröplantor av svalting kring moderplantorna, men det verkar som om en majoritet av dessa inte klarar sig. Gles igelknopp *Sparganium emersum* står i mindre grupper här och var, mindre talrik än svaltingen. Dessa arter är de enda som är helt amfibiska och växer över hela den stora dammbotten. Lite sjöfräken *Equisetum fluviatile* finns nära utloppet, inom denna låga del av vegetationen.

På en något högre nivå växer strandvegetation. Nederst finns mannagräs *Glyceria fluitans*, veksäv *Eleocharis mamillata* och lite gulkavle *Alopecurus aequalis*. I luckor, där varken dessa eller nålsäv täcker, växer smålånke *Callitriche palustris*. Där finns även lite strandranunkel *Ranunculus reptans*.

I luckor i kärlväxtvegetationen på denna nivå hittade jag även gaffelmossa *Riccia fluitans*, vars gracila gröna stjärnor framträdde vackert mot den bruna gyttjan, och en under luppen lika vacker liten krusbladig bladlevermossa, strandbronia *Fossombronia foveolata*. I de

Veksäv med märken och ståndare. Foto: Anders Delin

Strandbronia Fossombronia foveolata. Hela gruppen av skott är 10 mm bred.
Foto Anders Delin

Nålsäv med märken. Foto: Anders Delin

Nålsäv med märken och framväxande ståndare. Foto: Anders Delin

hemförda kollekterna upptäcktes även en minimal bladmossa med klotformiga sporkapslar omgivna av smala sågtandade blad, sågdagmossa *Ephemerum serratum*.

Lite högre upp, i luckor, växer riktigt med sumpnoppa *Gnaphalium uliginosum*, och sparsamt med sumpfräne *Rorippa palustris*. På sumpfräne sågs oregelbundet formade små kronblad och ståndarknappar som vilade mot märket, tydande på självbefruktning. Där står även amerikansk dunört *Epilobium adenocaulon* och bergdunört *E. montanum*, glest men ganska talrikt.

Enstaka plantor av åkermynta *Mentha arvensis*, pilört *Persicaria lapathifolia* och frossört *Scutellaria galericulata* sågs. Den enda plantan av gul näckros *Nuphar lutea* växer i en avskild, även vid sommarvattenstånd vattenfylld, grop på ganska hög nivå vid NO stranden.

I ett högre beläget bälte finns mest blåsstarr *Carex vesicaria*, men även vecketåg *Juncus effusus* och därovan en varierad och tät landstrandvegetation med vanliga arter av starr, gräs och örter.

Särdrag i vegetationen

Dammen ser både under våren och sommaren egendomlig ut på grund av de kvarliggande stubbarna, på sommaren dessutom genom den täta släta gräsmattan av nålsäv, med solitärer av svalting. I denna miljö, där både substrat och vattennivåväxlingar sannolikt liknar dem vid Ljusnans stränder i Ljusdal eller Voxnans i Alfta, skulle man kunna vänta sig flera av ävjebroddsamhällets arter, t.ex. fyrling, nordslamkrypa, tretalig slamkry-

pa, rödlånke, ävjepilört och ävjebrodd. Bara nålsäv och smålånke sågs dock, och mycket lite strandranunkel. Möjligen bidrar Dammens korta historia, troligen sedan 1900-talets början, till artfattigdomen. En annan orsak kan vara sammansättningen av vegetationen i Tönsån, varifrån största delen av vattnet har kommit. Sådana skogsåar brukar inte vara tillhåll för ävjebroddsamhällets arter.

De nämnda mossorna är sydliga och inte så ofta rapporterade från Hälsingland. Tomas Hallingbäck har granskat mitt fynd av *Riccia fluitans* och meddelat att den är samlad i Arbrå 18 juli 1874 av Erik Collinder och i Söderala, Sunnanå, Marmen, på dyig strand 5 sept. 1955 av Nils Lundqvist. T. H. har också granskat *Fossombronja foveolata* och meddelat att den har påträffats i Hälsingland, men belägg finns inte i herbarierna. För mig var alla tre mossorna trevliga nyheter.

Fåglar rastar i Dammen och på dess stränder, men hur de har påverkat vegetationen vet vi ej. Vissa arter har troligen kommit med vinden, som dunörtarterna, sumpnoppa och mossorna.

Om nu vattennivån kommer att sjunka på grund av minskad tillrinning från Tönsån kommer sannolikt strandvegetationen att vandra ned och kanske andra förändringar att inträffa.

Som vattenregleringsföretag saknar Dammen nu betydelse, men som experiment med amfibisk vegetation kan den fortsätta att vara intressant.

Innehåll

- 3 Branden i gammal tallnaturskog vid Lockjärv, Bjuråker, den 7 aug. 2014
Anders Delin
- 7 Vit skunkkalla *Lysichiton camtschaticensis*
Birgitta Hellström
- 8 Två nästan bortglömda rosor
Barbro Risberg
- 11 Botanistbesök på Jättholmarna i Jätendal
Anders Delin & Björn Wannberg
- 16 Gulkämparna avancerar längs Hälsinglands vägar
Björn Wannberg
- 17 Desmeknopp *Adoxa moschatellina* i Gästrikland
Peter Ståhl
- 20 Extrem formvariation inom en art - Revsmörblomma
Anders Delin
- 22 Liten trumpetmossa *Tayloria tenuis* funnen vid Skalen
Stefan Olander
- 25 Kungsberget bjuder alltid på något nytt
Anders Delin
- 27 Nytt fynd av nordlåsbräken *Botrychium boreale* i Gästrikland
Pär Hedwall
- 29 Lönnmördare och harmlösa snyltare
Ove Lennström
- 31 Trevligt fynd på en vändplan.
Stefan Olander
- 34 Dammen vid Hemstanäs, Skog, med amfibiska kärlväxter och mossor
Anders Delin

Svaltingplanta omgiven av fröplantor, innan nålsäven helt har tagit över.
Foto: Anders Delin